

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΜΗΝΑ Δ. ΜΥΡΤΙΔΟΥ
1958

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἰδία εἰς τὰς ἐγκλίσεις, εἰς τὰς ἀνεξαρτήτους καὶ εἰς τὰς ἐξηροτημένας προτάσεις.

Παρ' ὅλα τὰ ἀνωτέρω, τὸ βιβλίον, εἰς τὴν σημερινὴν μάλιστα σπάνιν τῶν βιβλίων τοῦ εἴδους τούτου ἐν Γερμανίᾳ, παραμένει χρήσιμον βοήθημα διὰ τοὺς Γερμανοὺς τοὺς θέλοντας νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν, καὶ ὁ συγγραφεὺς του καθηγητῆς κ. G. Soyter ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης μας.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

Stam. C. Caratzas, L'origine des dialectes néo-grecs de l'Italie méridionale. Paris, Société d'édition « Les Belles Lettres » 1958, 12°, σσ. 333 (+7).

Τὸ πολυθρύλητον ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων τῆς Νοτίου Ἰταλίας, συνδεδεμένον μὲ τὸ θέμα τοῦ χρόνου τῆς ἐποικήσεως τῶν προγόνων τῶν ἐν Καλαβρίᾳ (Aspromonte) καὶ Ἀπουλίᾳ (Salento) σημερινῶν ἑλληνογλώσσων, διήρθεσεν ἀπὸ μακροῦ τοὺς μελετητάς. Ἐκ τούτων οἱ μὲν Ἰταλοὶ ἐπιμόνως ὑποστηρίζουν ὅτι αἱ ἐγκαταστάσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς Ν. Ἰταλίας ἐγένοντο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους (9^ο - 11^ο αἰ.), ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀνάγουν αὐτὰς εἰς τὴν προχριστιανικὴν ἀρχαιότητα. Τῆς τελευταίας ταύτης ἀπόψεως σήμερον ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς εἶναι ὁ Γερμανὸς καθηγητῆς G. Rohlfs, ἀπὸ μιᾶς τριακονταετίας ἐργαζόμενος ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ δημοσιεύσας ἐτυμολογικὸν λεξικὸν (1930) καὶ ἱστορικὴν γραμματικὴν (1950) τῶν ἰδιωμάτων τούτων, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων, μετὰ τὸν Χατζιδάκιν κ.ἄ., ὁ συνάδελφος Στυλιανὸς Καψωμένος, ἐνῶ ἐκ τῶν Ἰταλῶν μετὰ τὸν Μογosi κλπ. ὁ συνάδελφος Ορονζο Parlangeḷi προσπαθεῖ νὰ στηρίξη τὴν παλαιὰν θέσιν. Χάριν δικαιοσύνης ὑπενθυμίζω ἐδῶ, ὅτι ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς Κουκουλῆς δὲν ἐδέχετο τὴν ἀποψιν Rohlfs, καὶ ὅτι τὸ θέμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ λάβῃ χαρακτῆρα ἐθνικῆς διαφορᾶς, τὸ μὲν διότι οἱ Ἕλληνες τῆς Ν. Ἰταλίας, εἴτε ἐκ Βυζαντινῶν εἴτε ἐξ ἀρχαίων εἶναι Ἕλληνες, κυρίως δὲ διότι ἡμεῖς πλέον δὲν τοὺς διεκδικοῦμεν, ἔχοντας ἰταλικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ἐπομένως ἡ συζήτησις δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ πρέπει νὰ μένῃ εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ πλαίσια.

Ὁ ἐν Ἀμβούργῳ ὑφηγητῆς κ. Σταμάτιος Καρατζᾶς, παλατὸς συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀπαντῶν

εἰς τὸ τοῦ O. Parlangèli, Sui dialetti romanzi e romaici di Salento (1953, Milano), ἐδημοσίευσεν τὸ παρουσιαζόμενον βιβλίον, διὰ τοῦ ὁποίου ἠθέλησε νὰ θέσῃ ὑπὸ αὐστηρὰν κριτικὴν τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τοῦ Ἰταλοῦ συναδέλφου του καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν γλωσσικὴν ἔρευναν καὶ σύγκρισιν τῶν γλωσσικῶν ἐκείνων φαινομένων ἅτινα θὰ ἐβοήθουν τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς τῶν ἐν λόγῳ διαλέκτων, ἀναγκασθεὶς νὰ θέσῃ καὶ ζητήματα μεθόδου. Οὕτω ἀνεσκεύασεν τὴν «βυζαντινὴν» θέσιν, διὰ νὰ γίνῃ δὲ περισσότερον ἀντιληπτός, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐφωδίασεν τὸ βιβλίον του μὲ χάρτας τῶν παλαιότερον καὶ σήμερον (1955, ὅτε ἐμελέτησεν ὁ Καρατζᾶς ἐπὶ τόπου τὸ θέμα) γλωσσικῶν νησίδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ προέταξε σύντομον ἱστορίαν τοῦ ζητήματος. Μολονότι δ' ἠθέλησε νὰ εἶναι διεξοδικός, ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος (σ. 9) ὅτι δὲν ἐξήντησεν τὸ θέμα καὶ ὅτι ἀπομένουν ἀκόμη νὰ γίνουν πολλά, εὐρύτερος διαφωτισμὸς τῆς ἑλληνικῆς τῆς ἀρχαίας Μεγάλης Ἑλλάδος, ἐπιτυγχανόμενος ἐκ τῶν συζητήσεων τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Rohlf's καὶ τοῦ ἰδικοῦ του. Ἐκθέτων τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του λέγει ὅτι ὑπῆρξεν ἀπροκατάληπτος, ὑποβάλλων εἰς κριτικὴν τὰς γνώμας ὄχι μόνον τῶν ἀντιθέτων ἀλλὰ καὶ τῶν φίλων τῆς «ἀρχαίας» θεωρίας. Μολονότι δὲ θεωρεῖ ὅτι ἄνευ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Rohlf's οὐδὲν δύναται τις νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπὶ τοῦ θέματος, δέχεται ὅτι αἱ ἐργασίαι τοῦ Parlangèli καὶ τῶν ἄλλων Ἰταλῶν συναδέλφων, παρὰ τὸ ὅτι ἐν πολλοῖς ἀρνητικαί, βοηθοῦν εἰς τὸν καθορισμὸν πολλῶν σημείων τῶν ἐν λόγῳ διαλέκτων.

Μετὰ μικρὸν πρόλογον, ὅπου ἐκτίθενται τ' ἀνωτέρω, συντομογραφίας τῶν κυριωτέρων βιβλιογραφικῶν βοηθημάτων, καὶ τρεῖς χάρτας, ἔπονται τὰ ἐξῆς κεφάλαια: 1. Αἱ ἑλληνικαὶ γλωσσικαὶ νησίδες (τῆς Ν. Ἰταλίας) καὶ αἱ θεωρίαι αἱ ἀφορῶσαι τὴν ἀρχὴν των (σσ. 17 - 25). 2. Ζητήματα Μεθόδου (σσ. 26 - 39). 3. Τὰ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα (σσ. 40 - 77). 4. Τὰ γλωσσικὰ ἐπιχειρήματα: α') τὰ διπλᾶ σύμφωνα β') ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναπτύξεως διπλῶν συμφώνων εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Ἰταλίας (μετὰ χάρτου δεικνύοντος τὴν ἔκτασιν τοῦ φαινομένου ἀπὸ Ἰταλίας μέχρι Κύμης, Δωδεκανήσου καὶ Κύπρου, καὶ ἐπιμελοῦς καταχωρίσεως τῶν ἐξ ἐπιγραφῶν μαρτυριῶν ἀπὸ τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος κέξ., ἐξ ὧν βεβαιοῦται τὸ φαινόμενον ἐν Ν. Ἰταλίᾳ) γ') χρονολόγησις τῆς «ἀνανεώσεως» τῶν διπλῶν συμφώνων, τὰ ὅποια ὁ Parlangèli θεωρεῖ ὅτι ἀνεπτύχθησαν εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Bona καὶ τὸ τοῦ Salento κατ' ἐπίδρασιν τῆς εἰς τὰ νεοελληνικὰ ἀναπτύξεως, πρὸ τοῦ τέλους τῆς βυζαντινῆς κατοχῆς. Ὁ Καρατζᾶς ἀνατρέπει τὴν τοιαύτην

ἀποψιν. δ') Ζητήματα λεξιλογίου. Οὕτω π.χ. συζητεῖ τὸ ἂν ἡ λέξις *κάρκαρα* τοῦ ἰδιώματος ἀπαντᾷ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Parl., μόνον εἰς ἀρχαίους Ἰταλιώτας συγγραφεῖς, καὶ εὐρίσκει αὐτὴν ἢ τὰ παράγωγά της σχεδὸν πανελλήνια καὶ τὰς λέξεις *γαμπρῆ*, *τροῦγα*, *καψέλλα*, *κανονῶ*, *κάφαλλον*, *δειάστικος*, *φούλιος*, *βραγχωμένος*, *ἔξε*, *ἕγιος*, *τρίφω*, *ὀπτήνω*, *ρόδη*, *ἀφειδάω*, *χρήζω*, *ἔτοιμος*, *μελετῶ*, *χό(ν)ω*, κλ. Ὁ Καρατζᾶς καταλήγει, ὅτι ἡ φωνητικὴ ἐνότης τῶν δύο ἰδιωμάτων εἶναι βασικὴ (διπλᾶ σύμφωνα) καὶ ὅτι δὲν ὀφείλεται αὕτη εἰς ἔξωθεν εἰσαγωγὴν, μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι δωρικὰ ὑπολείμματα ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀγροτικὴν καὶ ποιμενικὴν ζωὴν. Ἀπορρίπτει δὲ τὸ ὑπὸ τῶν Parlengèli καὶ d'Alessio ὑποστηριζόμενον ὅτι τὰ δωρικὰ ταῦτα ὑπόλοιπα εἰσήχθησαν ὑπὸ τῶν ἐποίκων, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν Δωριεῖς, εἶχον ὅμως διατηρήσει αὐτὰ εἰς τὰς διαλέκτους των κλπ. (σσ. 78-227). 5. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων σχέσεων πρὸς τὴν παλαιὰν κοιτίδα (Β. Ἡλείου, Χιμάρας-Καλαβρίας κλπ.). Ὁ Καρατζᾶς ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις τοῦ καθηγητοῦ Mirambel, καθ' ἃς ὑπάρχουν εἰς τὰ κατωῖταλικά ἰδιώματα ἀρχαῖσμοι ἀνάλογοι πρὸς τῶν τῆς Μάνης, Τσακωνιάς καὶ ἰσως τῆς Μικρασίας καὶ φαινόμενά τινα κοινὰ μεταξὺ τῶν κατωῖταλικῶν καὶ τοῦ τῆς Μάνης, ὀφειλόμενα εἰς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν (228-238). 6. Οἱ λόγοι τῆς μακροημερεύσεως τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τοῦτο ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ καὶ τὸ σπουδαιότερον τμῆμα τοῦ ὅλου προβλήματος, πῶς δηλαδὴ μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ὑπὸ Ρωμαίων διεσώθη ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἐπὶ τόσους αἰῶνας, μέχρις ἡμῶν. Τὸ ζήτημα ἐξήγησε κατὰ καιροὺς ὁ Rohlfis διὰ τῆς μὴ γλωσσικῆς καταπιέσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, τῆς δυνάμεως τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς ταύτης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὁ Καρατζᾶς προσέχει τὸν γεωργικὸν χαρακτῆρα τῶν, ἀναλφαβήτων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἑλληνοφώνων. Ἡ συνάφεια πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς τοῦ βορρᾶ, ὁ στρατός, ἡ ἀποδημία, τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας κλπ. συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἰταλικῆς καὶ σμίκρυνσιν τῆς ἐκτάσεως τῶν γλωσσικῶν νησίδων ἢ ἔξαφάνισιν τμημάτων αὐτῶν (239-251). Ἐν κατακλείδι (σσ. 252-254) ὁ Καρατζᾶς καταλήγει εἰς τὰ συμπεράσματά του, ὅτι δηλονότι ἡ ἐνότης τῶν δύο γλωσσικῶν κατωῖταλικῶν νησίδων εἶναι προφανής, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν σημερινόν των νεοελληνικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖστικόν, προβυζαντινόν, μὴ δυνάμενον νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ μετακινήσεως τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὸν μεσαίωνα πρὸς τὴν Ν. Ἰταλίαν. Αἱ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρίαι τῶν διπλῶν συμφώνων

ἄγουν εἰς ἀντίθετον συμπέρασμα, ἐνῶ αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι περὶ τῶν κατὰ τοὺς 9 - 10 αἰῶνας μετοικήσεων δὲν ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν τὴν διὰ τῆς γλώσσης τῶν ἀποίκων μετάδοσιν τῶν ἀρχαϊστικῶν στοιχείων εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Εἶναι δυνατὸν Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς νὰ παρέλειψαν τὴν μνειάν μετακινήσεων πληθυσμῶν τινῶν ὅπου διετηροῦντο τὰ ἀρχαϊστικὰ φαινόμενα, ἀλλ' αἱ ἀποικήσεις αὗται θὰ ἦσαν ὀλιγάριθμοι, ἐπομένως ἄνευ σημασίας διὰ τὸ θέμα μας. Τέλος ὁ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει, ὅτι ἂν δεχώμεθα τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς βασικοῦ φωνητικοῦ ἀρχαϊσμοῦ, τίποτε δὲν μᾶς ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴν ὅτι λεξιλογικοὶ προβυζαντινοὶ καὶ δωρικοὶ ἀρχαϊσμοὶ διετηρήθησαν ἐν χρήσει ἐκεῖ ὅπου ἡ γλωσσικὴ ἑλληνικὴ παράδοσις, διὰ λόγους κοινωνικῆς τάξεως, μορφώσεως κλπ., οὐδέποτε διεκόπη.

Ἡ ἔλλειψις μαρτυρίας τῶν Βυζ. συγγραφέων περὶ μετοικήσεων ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου δὲν δύναται νὰ στηρίξη τὴν συχνότητα τοῦ φαινομένου, οὐδ' εἶναι πιθανὴ ἡ διὰ μὴ δωρικῶν λαῶν μεταφορὰ δωρικῶν στοιχείων εἰς χῶρον τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κατόκησαν Δωριεῖς.

Εἰς τὰ Ἐπίμετρα τοῦ βιβλίου δημοσιεύονται διαλεκτικὰ κείμενα (σσ. 257 - 301), μία περιγραφή τῆς καταστάσεως τῆς Ν. Ἰταλίας κατὰ τὴν φεουδοκρατίαν (1799 - 1821) (σσ. 302 - 307) καὶ δύο φωτοτυπίαί τῆς Ἑλληνο - σαλεντινῆς γραφῆς μετὰ μεταγραφῆς τῶν κειμένων (σσ. 308 - 313). Τὸ βιβλίον κατακλείουν Πίνακες, ἑλληνικὸς καὶ κατωϊταλικός.

Δὲν ἔχω καμμίαν ἀρμοδιότητα νὰ συζητήσω τὸ θέμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ τὸ παρουσιαζόμενον βιβλίον, οὐδὲ νὰ λάβω θέσιν ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἀπόψεων τοῦ συγγραφέως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναμαι νὰ εἶπω ἀδιστακτῶς εἶναι, ὅτι ὁ Καρατζᾶς κατέχει τὸ θέμα καὶ τὴν μέθοδον νὰ τὸ συζητήσῃ, ὑπερέχει δὲ τῶν ξένων ἐρευνητῶν (ἀξίων ἐν τούτοις πάσης τιμῆς), καθὸ κάτοχος τῆς νεοελληνικῆς, τῶν ιδιωμάτων καὶ τῆς ὅλης ἐπ' αὐτῶν βιβλιογραφίας, ἡ ὁποία πολλάκις ἔξω παρορᾶται ἢ εἶναι ἀπρόσιτος. Δὲν εἶναι σήμερον δυνατὸν νὰ γράφῃ τις ἐπὶ τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων χωρὶς νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μετὰ τὸν Χατζιδάκιν βιβλιογραφίαν ἐπ' αὐτῆς, ἰδίᾳ δὲ χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῖ τὸν ὄγκον καὶ τὸν πλοῦτον τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τοῦ συνεσωρευμένου εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τούτων πάντων ἠὺμοίρησεν ὁ Καρατζᾶς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ